

## ШОВКОВИЙ ШЛЯХ: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ КРОКІВ (ФОРМАТ ВЗАЄМОДІЇ 16+1)

*Гончарук Андрій Захарович,  
Кошовий Сергій Анатолійович*

Співпраця між Китаєм і країнами Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) є важливою складовою частиною досить великого і дієвого механізму співпраці Китай – ЄС.

Глобальна фінансова криза зумовила появу як нових викликів, так і нових можливостей економічної взаємодії між КНР та ЦСЄ. Китай продемонстрував свою економічну силу, що відповідним чином оцінили в Центральній і Східній Європі. Співпраця між сторонами помітно активізувалася: укладено низку угод з торгівлі та стимулювання взаємних інвестицій, сформовано законодавчу базу для подальшого зміцнення співробітництва. Нині є загально визнаним, що КНР та ЦСЄ мають величезний потенціал для подальшого розвитку взаємодії в різних сферах.

У цьому контексті в українському науковому просторі посилюється інтерес до вивчення досвіду формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії КНР щодо держав ЦСЄ.

Дослідження стосовно взаємодії Китаю і країн ЦСЄ у форматі «16+1» українськими науковцями практично не здійснювалися. Здебільшого експерти, зокрема Є. Ярошенко та В. Перебийніс [1], досліджували загальні аспекти співробітництва Китаю з державами Центральної і Східної Європи у контексті китайських глобальних стратегій. Важливості участі України в китайських проектах та користі як для держави, так і для учасників ділового співтовариства приділялася увага в публікації А. Зацепіна [2].

Разом з тим кількість досліджень та експертних оцінок фахівців з країн Центральної і Східної Європи щодо співпраці з Китаєм у форматі «16+1» нараховує кілька десятків публікацій [3]. У працях цих авторів докладно

і ґрунтовно аналізувалися різні часові етапи, особливості становлення та розвиток відносин між ними. У публікаціях китайських експертів надано оцінки щодо перспектив співпраці з країнами регіону ЦСЄ [4–6].

Водночас існує певний дефіцит робіт, які б ґрунтувалися на системному підході до аналізу еволюції відносин Китаю та ЦСЄ, розглядали її під кутом зору взаємодії і взаємності багатьох складників їх функціонування: політичних, інституційних, економічних, дипломатичних, гуманітарних.

Пропонована публікація є однією з перших спроб комплексного осмислення концепції взаємодії Китайської Народної Республіки з країнами Центральної і Східної Європи у форматі «16+1» в українському науковому просторі. У дослідженні поєднано аналіз теоретичного складника та практичної реалізації концепції «Один пояс, один шлях», запропонованої керівництвом КНР, і її відображення у зовнішній політиці країн ЦСЄ.

Зважаючи на зазначене, метою статті є аналіз взаємодії КНР та країн ЦСЄ, а також можливостей і перспектив входження (залучення) України до цього механізму міжнародної співпраці.

**Гончарук Андрій Захарович** – старший науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

**Кошовий Сергій Анатолійович** – головний спеціаліст відділу проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

### Нові ініціативи китайського керівництва

7 вересня 2013 р. Голова КНР Сі Цзіньпін, виступаючи в Астані (Казахстан), оприлюднив ідею створення проекту «Економічний пояс Шовкового шляху» (далі – ЕпШш) як нової форми поглиблення відносин і співробітництва Китаю з країнами Євразії [7, с. 387–393]. Ця ініціатива спрямована на створення системи співробітництва Китаю з низкою держав континенту та вирішення актуальних геоекономічних і геополітичних завдань КНР.

Досі в експертному середовищі немає єдиної думки щодо того, куди варто відносити ЕпШш – до сфери економічного співробітництва (геоекономіки), геополітики, дипломатичної активності, альтернативної концепції міжнародного світоустрою, або ж це взагалі міжнародна складова частини спроби комплексного відродження китайської нації у форматі «китайської мрії».

**Геоекономіка.** За роки реформ та бурхливого зростання економічних показників економічна і політична потужність КНР значно посилилася. Логіка економічного розвитку потребує нових ресурсів, яких не вистачає всередині Китаю, нових ринків збуту для вироблених у країні товарів, збільшення обсягів та географії торгівлі, зменшення залежності від інших світових потуг. Упродовж багатьох років Пекін активно інвестує в найрізноманітніші проекти за кордоном, пов'язані із забезпеченням потреб власної економіки. Ініціатива ЕпШш разом з ініціативою «Морський Шовковий шлях ХХІ ст.» (оприлюднена 3 жовтня 2013 р.) нині класифікуються як «один пояс, один шлях» і, на нашу думку, є спробою китайського керівництва систематизувати зовнішню економічну експансію, поєднати в єдину програму розвиток інфраструктури в державах-партнерах, торгівлю з ними та китайські інвестиції за кордоном. Доцільно розглядати ці ініціативи як *новий важливий етап на шляху активного пошуку Китаєм нової моделі міжрегіонального (трансрегіонального) співробітництва.*

**Геополітика.** Для забезпечення власного стабільного економічного розвитку Китаю необхідне мирне, стабільне і передбачуване оточення. Згідно з позицією Пекіну політична стабільність держав-партнерів гарантує необхідні можливості для розширення торговельно-економічного співробітництва.

Політична стабільність на просторі вздовж ЕпШш необхідна Китаю тому, що дестабілізація (воєнні дії, інші збройні конфлікти, активність радикальних рухів у вигляді тероризму, громадські заворушення) розглядається

не тільки як руйнування планів лідерів КНР, а й як загроза власній китайській території. Китай досягнув вражаючих результатів протягом останніх десятиріч лише завдяки мирній зовнішній ситуації. Саме тому офіційний Пекін розглядає власне сприяння державам-партнерам у розвитку не лише як економічне, а й як політичне завдання, здійснюючи *перехід від політики невторчання до політики залучення.* Для захисту власних інтересів за межами національного простору Китаю, на думку керівництва країни, необхідно відігравати стабілізуючу роль у внутрішній політиці держав, що його оточують. Крім того, з погляду Пекіну, у світі існують сили, які прагнуть стримувати зростання економічної потуги і впливу Китаю задля збереження власної гегемонії. При цьому США та їхні союзники (передусім Японія) є провідними економічними партнерами Китаю, а двостороння китайсько-американська (так само, як китайсько-японська) торговельно-економічна взаємодія постійно посилюється.

З огляду на те, що сфера економічних інтересів Китаю розширюється, активно збільшується кількість встановлених партнерських відносин КНР з новими країнами, поглиблюється співпраця з традиційними партнерами, удосконалюється багатосторонній формат міждержавних відносин – усе це дозволяє Китаю реалізовувати власні інтереси в межах конкретних регіонів.

**Дипломатична активність.** Відправною точкою для розвитку дипломатичних відносин Китаю з державами і регіонами є забезпечення внутрішніх потреб КНР у межах здійснення «чотирьох модернізацій» та «політики реформ і відкритості». Відповідно дипломатія має сприяти курсу на раціональне забезпечення задоволення внутрішніх потреб розвитку КНР, а також обслуговувати принципи та інтереси Китаю. У цьому, на думку Пекіну, мають брати найактивнішу участь як сусідні, так і віддалені географічно країни у спосіб їх залучення до «великого економічного кола». Особливо це стало актуальним у вигляді практичної реалізації ініціативи Голови КНР Сі Цзіньпіна «Один пояс, один шлях».

Поряд з активізацією зовнішньополітичної діяльності КНР на глобальному рівні простежується інтенсифікація її участі в різноманітних регіональних форумах. Нині Китай із двостороннього рівня взаємодії активно переходить до багатостороннього (ШОС, БРІКС, співробітництво КНР з країнами Центральної і Східної Європи у форматі «16+1», Форум китайсько-арабського співробітництва «КНР і Рада співробітництва арабських країн Перської затоки», Форум Китаю та спільноти країн Латинської Америки і Карибського басейну

«СЕЛАС+Китай», Форум «Китай і острівні держави Тихого океану», Форум китайської і африканської взаємодії «ФОСАС» тощо). Це є характерною рисою китайської дипломатії в різних регіонах світу і має на меті забезпечити Китаю фактичне лідерство в різних регіонах.

В Астані, представляючи свою концепцію, китайський лідер сформував програму дій, яка знайшла своє відображення в теоретичному документі, оприлюдненому наприкінці березня 2015 р. під назвою «Візія і дія із заохочення і розбудови Економічного поясу Шовкового шляху і Морського Шовкового шляху ХХІ ст.» [8]. У цьому досить об'ємному офіційному матеріалі, підготовленому Державним комітетом у справах розвитку і реформ КНР, а також двома міністерствами (закордонних справ і комерції), було представлено розгорнуту програму проекту, по суті – його рамкову «дорожню карту», яка детально структурована за базовими характеристиками – географією, цілями і завданнями, принципами, напрямками і механізмами реалізації.

Таким чином, можемо констатувати, що з кінця березня 2015 р. ініціатива Голови КНР перетворилася на офіційну концепцію Китаю «Один пояс, один шлях», яка сформована з двох основних частин: сухопутного «Економічного поясу Шовкового шляху» і «Морського Шовкового шляху ХХІ ст.», і потенційно передбачає участь не менше 60 країн Євразійського континенту [9].

До країн, які публічно заявили про своє бажання долучитися до ініціативи розбудови «Один пояс, один шлях», належать Казахстан, Камбоджа, Лаос, Шрі-Ланка, Мальдіви, Польща, Литва, РФ, Держава Ізраїль, Австрія, Греція, Таджикистан, Афганістан, Туреччина, Індонезія, Єгипет, Угорщина. Нині процес приєднання триває.

У зв'язку з цим Україні також важливо вибудувати власний порядок денний, передусім орієнтуючись на власні економічні інтереси, об'єктивно оцінюючи можливості й отримуючи користь від інтеграційних механізмів, які перебувають на стадії формування.

**Характеристика ініціативи.** Зазначена ініціатива міцно посіла одне з провідних місць у нинішньому внутрішньому і міжнародному порядку денному КНР. Внутрішніми завданнями ініціативи «Один пояс, один шлях» для Китаю є:

- знаходження нових джерел економічного зростання китайської економіки на тлі сповільнення темпів економічного поступу

країни (особливо це важливо для компаній будівельної галузі, які суттєво наростили свій потенціал за останні десятиліття на внутрішньому ринку та перебувають у стані постійного пошуку власних перспективних ніш на зовнішніх ринках);

- пошук можливостей подальшого розвитку інших індустрій, у яких Китай досягнув значного прогресу (ядерна енергетика та будівництво сучасних залізничних сполучень з використанням китайського технологічного досвіду і його поширення за кордоном);
- збільшення частки власної продукції з високою доданою вартістю в товарному експорті;
- можливість перетворення китайського юаня (RMB) на світову валюту, перехід до здійснення інвестицій та операції з міжнародної торгівлі у національній валюті (юанях);
- удосконалення конвертації та застосування накопичених значних валютних резервів КНР, які сягнули 4 трлн американських доларів;
- утримання на сталому рівні та збільшення обсягів внутрішніх вантажних залізничних перевезень;
- вирішення нагальних екологічних проблем;
- впровадження комплексного підходу до вирішення питання перенаселення.

### Створення та розвиток формату «16 + 1»

У 2012 р. Китаєм та країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) ухвалено спільне рішення (за ініціативою китайської сторони) про започаткування формату співробітництва «16+1» (中国-中东欧16+1合作, *Zhongguo-Zhongdong ou 16+1 hezuo*), яке було окреслено і представлено у виступі керівника китайського уряду «12 заходів Китаю з метою заохочення дружнього співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи» [10].

До формату «16+1» залучені: Албанія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чорногорія, Чехія і Китай. Китайське бачення регіону ЦСЄ охоплює 11 країн – членів ЄС і 5 країн, які прагнуть ними стати або отримали статус кандидатів у члени ЄС. Проте до цього переліку не увійшли Австрія, Білорусь, Україна, які за географічною приналежністю потенційно можуть розглядатися учасниками зазначеного формату.

Такий формат взаємодії сформувався після міжнародної фінансової кризи 2008 р., у найбільш критичний момент для економік ЦСЄ. Це рішення також стало наслідком усвідомлення Пекіном важливості країн ЦСЄ як складової частини об'єднаної Європи та подолання ідеологічних розбіжностей, що виникли у КНР з колишніми країнами «соцтабору». Цими кроками Китай розпочав трансформацію існуючого економічного і політичного простору, утверджуючи себе в ролі нового центру багатополярного світу. Разом з тим криза єврозони спонукала країни регіону ЦСЄ до пошуку нових можливостей, зокрема у співробітництві з Китаєм.

**Геоелектронічний складник.** Китайські дослідники класифікують регіон країн ЦСЄ як «нові стратегічні ворота» [11, с. 147], які мають перетворитися на «логістичні центри» й «електронні коридори» для подальшого розширення «поясу і шляху» у напрямку «старої» Західної Європи, яка, власне, і є кінцевою точкою шляху. Деякі з країн ЦСЄ готові конкурувати за можливість стати країною-транзитером у межах проекту ЕпШШ. Регіональними пріоритетами є Польща<sup>1</sup>, Греція<sup>2</sup>, балканські країни, проект швидкісного сполучення Угорщина – Сербія, порт Пірей.

<sup>1</sup> За словами польської дослідниці, «серед 16 країн регіону Польща є найбільшим і найважливішим партнером Піднебесної» (Wśród 16 krajów naszego regionu Polska jest największym i najważniejszym partnerem Państwa Środka) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pism.pl/PISM-w-mediach/Opinie/Polsce-zalezny-na-kontaktach-z-Pekinem-Justyna-Szczudlik-Tatar-dla-IAR>. Під час візиту в листопаді 2015 р. Президента РП Анжея Дуди до КНР він висловив надію, що «як частина великого проекту «Один пояс, один шлях», який Китай реалізує, Польща стане основним партнером у Європі. Місцем, з якого китайське економічне просування поширюватиметься на решту Європейського Союзу» (w ramach «wielkiego projektu, ktury Chiny realizują: 'Jednego Pasa i Jednego Szlaku', Polska stanie się ważnym, mam nadzieję podstawowym partnerem Chin w Europie». – Miejscem, z ktorego chińskie wpływy gospodarcze będą promieniowały na resztę Unii Europejskiej). Сайт Президента РП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/page,2.html>

<sup>2</sup> Згідно з даними китайських експертів, у 2015 р. КНР і Греція реалізували близько 30 проектів співробітництва у морській сфері. Крім цього, у листопаді 2015 р. у китайському місті Сямень (провінція Фуцзянь) було проведено перший форум співпраці Китаю і країн Південної Європи (Греція, Італія, Іспанія, Кіпр, Мальта, Португалія) за участю профільних транспортних міністрів країн-учасниць. Цей захід має всі ознаки, щоб перетворитися у майбутньому на формат взаємодії «6+1» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/wjbxw/t1313617.shtml](http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1313617.shtml)

Принциповим є те, що жодна країна ЦСЄ не є винятково важливою для китайської сторони. Це підтверджується конкурентною боротьбою за право проведення наступного саміту ЦСЄ. Останнім часом у фокусі уваги постає Чеська Республіка, яка у 2014 р. перезапустила свої відносини з КНР, суттєво наростивши кількість і якість проектів з китайськими партнерами<sup>3</sup>. У чеських планах – перетворитися на потужний транспортний хаб і привабливу країну для китайських інвесторів<sup>4</sup>.

У 2014 р. Китай підписав угоду про будівництво великої вугільної електростанції в Румунії з обсягом інвестицій близько 1 млрд дол. США. Крім цього, Китай інвестує в гідроенергетичний сектор Албанії, Чорногорії та Боснії і Герцеговини, вітроенергетику Македонії, Сербії та Хорватії.

У листопаді 2015 р. Румунія і Китай підписали меморандум про наміри щодо співробітництва за проектом будівництва енергоблоків № 3, 4 АЕС «Чернавода». Це не лише найважливіший результат за історію двосторонніх відносин за останні 25 років, а й найбільший на сьогодні проект співпраці між КНР і країнами Центральної та Східної Європи.

**Фінансовий складник.** На початку поточного року свою роботу розпочав Азіатський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ). Створення цієї фінансової інституції варто розцінювати як вихід КНР на світову фінансову арену у якості провідного гравця, поки що на

<sup>3</sup> Документ про стратегічне партнерство між Чеською Республікою (ЧР) і КНР буде підписано у 2016 р. (ймовірно, навесні) під час запланованого першого в історії дипломатичних відносин візиту Голови КНР до ЧР. У жовтні 2015 р. вперше за останні 14 років міністр закордонних справ КНР здійснив дводенний візит до ЧР. У листопаді 2015 р. у межах участі чеського прем'єр-міністра в зустрічі керівників країн ЦСЄ у форматі «16+1» здійснив візит до Китаю, під час якого було підписано 31 документ щодо співпраці в різних сферах. Посилюється присутність фінансових установ Китаю в Чехії. У 2015 р. було відкрито регіональне представництво Банку Китаю (МЗС КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/zxxx\\_662805/t1320015.shtml](http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1320015.shtml), МЗС Чеської Республіки [http://www.mzv.cz/beijing/en/political\\_affairs/index.html](http://www.mzv.cz/beijing/en/political_affairs/index.html))

<sup>4</sup> У листопаді 2015 р. підписано Меморандум (*Memorandum of understanding*) між країнами про участь сторін у розбудові «поясу і шляху». Згідно з цим документом ЧР прагне перетворитися на транспортний хаб, фінансовий центр, країну, привабливу для інвестицій з КНР, існує особливий інтерес до ще не приватизованих компаній з метою реалізації цілей і завдань Китаю у країнах ЦСЄ (*PM says Czech Republic could be China-EU transport hub*. Radio Praha. – 2016. – 20.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/en/section/business/pm-says-czech-republic-could-be-china-eu-transport-hub>)

інституціональному рівні. До складу країн – засновниць АБП з регіону ЦСЄ увійшла лише Польща. Проте Австрійська Республіка також приєдналася до АБП, розглядаючи це як важливу перспективу для власної економіки. Польща підписала угоду 9 жовтня 2015 р., Австрія – 29 червня 2015 р. Сума внеску інвестицій визначається на основі частки ВВП країни, відповідно і Польща, і Австрія мають менше 1% внесків. Вивчала свою перспективу участі у новій міжнародній фінансовій установі і Угорщина, проте рішення поки що не ухвалено.

Урядом КНР встановлено спеціальну кредитну лінію в розмірі 10 млрд дол. США, частина якої спрямована на пільгове кредитування інфраструктурних проектів, а також високих та нових технологій і зеленої економіки. Проектні заявки подаються до Національного банку розвитку Китаю, Експортно-імпортного банку Китаю, Промислово-торговельного банку Китаю, Будівельного банку Китаю, Банку Китаю та *China CITIC Bank*.

Створено фонд інвестиційного співробітництва між КНР та країнами ЦСЄ з капіталом у 3 млрд дол. США і юаневого фонду співробітництва Китаю з державами Центральної та Східної Європи.

**Інституційний складник.** Наслідком процесу інституціоналізації формату «16+1» стали:

- створення постійного секретаріату при МЗС КНР на чолі із заступником китайського зовнішньополітичного відомства (2012 р., чинний очільник секретаріату Ван Чао);
- заснування постійного секретаріату для заохочення інвестицій у Варшаві (2014 р.);
- проведення регулярних зустрічей національних координаторів, кількох сформованих асоціацій та галузевих організацій.

Триває узгодження країн-координаторів за новими напрямками співпраці (наприклад, співробітництво в аграрній сфері координується Болгарією, у галузі інфраструктури – Сербією, у сфері логістики і транспорту – Латвією, енергетичними проектами опікуватиметься Румунія, співпрацею в освітянській сфері – Литва, в туристичній сфері – Угорщина). У квітні 2015 р. МЗС Китаю призначило Спеціального представника КНР для співпраці у форматі «16+1». Ним стала жінка-дипломат Хоу Юйчжень (*Hou Yuzhen, 霍玉珍*), Посол КНР у Чеській Республіці (2006–2010 рр.), Посол КНР у Румунії (2011–2015 рр.) [12].

**Транспортно-інфраструктурний складник.** КНР активно створює транспортно-логістичну

систему, орієнтовану на євразійський регіон, започаткувавши низку транспортних маршрутів (Ченду – Лодзь, Сучжоу – Варшава, Чженчжоу – Гамбург, Чунцін – Дуйсбург, Іу – Мадрид та інші) в межах розбудови «поєсу і шляху», яка є більш широким наративом політики «відкритості Заходу».

Територією країн Центральної та Східної Європи проходять шляхи залізничного і морського сполучення (три напрями: з грецьких портів через країни Південної Європи та Балкан; через Польщу; через країни Балтії), які розглядаються владою КНР як альтернативний шлях морському сполученню для доставки вантажів з Китаю споживачам Європи. Якщо у 2011 р. маршрутом Китай – ЄС здійснило рух 12 пар потягів, то у 2015 р. їх кількість зросла до 400 пар.

Варто зауважити, що зазначені сполучення цілком узгоджуються з розгалуженою Транс'європейською транспортною мережею (*Trans-European Transport Network, TEN-T*), яка була затверджена Європейською комісією.

На думку китайського дослідника Лю Цзюкеуй, нині територією Євразії пролягають три сформовані або такі, що перебувають у стані формування, континентальні сухопутні «мости», які пов'язують Китай з ринком ЄС. Перший – Сибірський сухопутний шлях (також відомий як Перший Євразійський континентальний міст), розпочинається з м. Владивостока і закінчується в найбільшому європейському порту – м. Роттердамі (Нідерланди). Другий – Новий Євразійський сухопутний шлях (також відомий як Другий Євразійський континентальний міст), розпочинається з портового міста Ляньюньган (провінція Цзянсу) і також закінчується у порту м. Роттердама. Цей шлях виходить з Китаю, перетинає гірський перевал Алатау, проходить через Центральну Азію і далі пролягає через Російську Федерацію, Білорусь, Польщу до Німеччини. Третій Євразійський континентальний шлях продовжує формуватися. Цей запропонований маршрут може розпочатися з південного міста Шеньчжень (провінція Гуандун) і має кінцеву точку у Європі, пролягаючи через М'янму, Бангладеш, Індію, Пакистан, Іран, Туреччину і Болгарію.

Для реалізації логістичного коридору Шовкового шляху Китай нині переважно використовує Другий Євразійський континентальний міст. У 2016 р. Китай планує збільшити обсяги вантажних перевезень у Європу.

На сьогодні Польща має налагоджені транспортні залізничні маршрути в Азію через РБ, РФ та Казахстан. Місто Лодзь прагне

перетворитися на один із центрів транзитного коридору «поясу і шляху» у напрямі Західної Європи. Водночас керівництво польських портів Гданськ, Гдиня, Щецин, Свіноуйсьце робить кроки щодо практичної участі в нарощуванні транзитного потенціалу, у тому числі із залученням вантажів з Китаю. Також є сподівання здійснити модернізацію власної портової інфраструктури за кошти китайських інвесторів [13].

Китайські компанії вже беруть участь у тендерах щодо розбудови інфраструктурних проєктів (будівництво доріг, мостів, електростанцій). Ведуться переговори стосовно укрупнення портів Копер (Словенія) та Бар (Чорногорія) на узбережжі Адріатичного моря. Китай також інвестує в модернізацію морського порту Клайпеда (Литва) на східному узбережжі Балтійського моря. Інші учасники теж зацікавлені в модернізації власної портової інфраструктури, зокрема Хорватія, Польща, Латвія, Болгарія.

Очікується, що китайська сторона розпочне свою балтійсько-адриатично-чорноморську ініціативу з проєктів у Латвії. Саме Латвії відведено важливу роль зі створення Координуючого секретаріату у сфері логістики і транспорту та країни-координатора

транспортної галузі в межах формату співпраці «16+1». Під час цьогорічної зустрічі міністрів транспорту у Ризі латвійська сторона планує актуалізувати значення залізничних транспортних сполучень, а також роль цивільної авіації для формування «авіаційного Шовкового шляху» з розширенням географії сполучень між містами Китаю і столицями ЦСЄ. Існують авіасполучення Пекін – Варшава (травень 2012 р.), Пекін – Будапешт (травень 2015 р.), Пекін – Прага (вересень 2015 р.). До наявного авіасполучення між Прагою та Пекіном у 2016 р. буде відкрито авіаз'єднання до Шанхаю – економічного і фінансового центру КНР. Також очікується відкриття у 2016 р. авіасполучення Ченду – Рига, домовленості щодо якого вже досягнуті на рівні муніципалітетів двох країн.

**Торговельно-інвестиційний складник.** У 2014 р. обсяг торгівлі між Китаєм і країнами ЦСЄ сягнув 60,2 млрд дол. США (рис. 1), тобто становив майже десяту частину обсягу торгівлі з усіма європейськими країнами. Загальна сума інвестицій китайських компаній у регіон ЦСЄ до 2014 р. досягла 5 млрд дол. США. Натомість інвестори з країн ЦСЄ за той самий період вклали 1,2 млрд дол. США в китайську економіку (рис. 2).

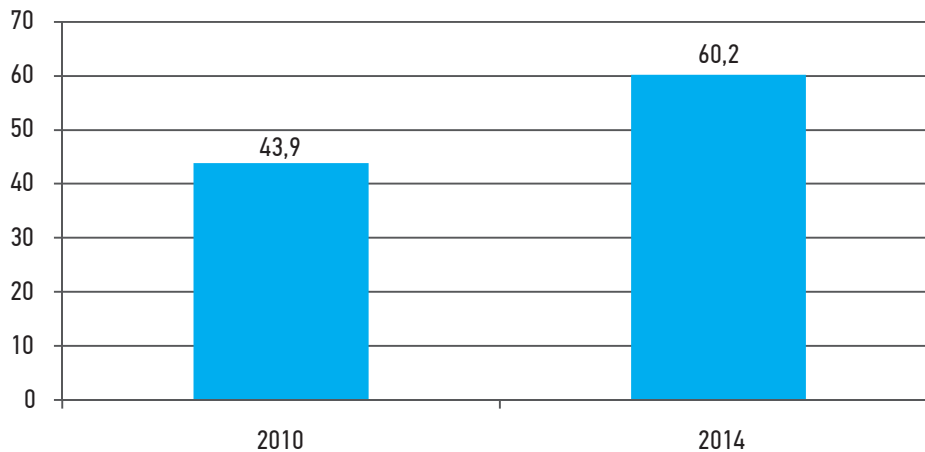


Рис. 1. Обсяг торгівлі між Китаєм і країнами ЄС



Рис. 2. Інвестиції китайських компаній та країн ЦСЄ в економіку

Джерело: Агентство Сінхуа, China Daily.

Найбільша частка китайських інвестицій у країнах ЦСЄ станом на 2014 р. припадає на Угорщину (556 млн дол. США), Польщу (329 млн дол. США), Чехію (242 млн дол. США), Румунію (191 млн дол. США), Болгарію (170 млн дол. США), проте головною перешкодою на шляху до їх збільшення до країн ЦСЄ є наявна в цих країнах нормативно-правова система (переважно законодавство ЄС).

Таким чином, **Китай наполегливо розвиває формат «16+1», формує конкретну програму розвитку. Пекін і надалі використовуватиме формат «16+1» для поглиблення своєї політичної та економічної присутності в ЦСЄ.**

**Позиція країн ЦСЄ.** Нині більшість зовнішньополітичних стратегій держав Центральної і Східної Європи також орієнтовані на посилення зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі з КНР. Заслугує на увагу угорський підхід до прагматичної економічної дипломатії, яка зорієнтована на досягнення амбітних цілей. Зокрема, з 2010 р. було запропоновано програму «Відкриття на Схід» (*the «Eastern Opening»*) з метою перетворення Угорщини на європейський майданчик для представників бізнес-спільноти країн Сходу. Подібна практика посиленої уваги до стратегічності та планової роботи відомств притаманна й іншим країнам ЦСЄ. Так, зокрема, у березні 2012 р. Рада міністрів Польщі ухвалила Пріоритети зовнішньої політики на 2012–2016 рр. (*Polish Foreign Policy Priorities 2012–2016*), одну з перших багаторічних зовнішньополітичних стратегій. Чільне місце в ній відведено співпраці з Китайською Народною Республікою. Крім того, на щорічній основі розробляється документ «Орієнтири зовнішньої політики» (*The annual Polish Foreign Policy Guidelines*), який спрямований на координацію міжнародної співпраці в системі різних польських відомств і міністерств.

Тотожним шляхом у напрямі формування середньострокового програмного документа пішла і Словацька Республіка, яка підготувала стратегію зовнішньої політики до 2015 р. (*Medium-Term Foreign Policy Strategy of the Slovak Republic until 2015*). Також щороку готується публічний документ «Напрями зовнішньої та європейської політики» (*Slovak Foreign and European Policy Agenda*).

Влітку 2015 р. Чеською Республікою було затверджено нову Концепцію зовнішньої політики Чеської Республіки (*Concept of the Czech Republic's Foreign Policy*), в якій відображаються новітні реалії та зовнішньополітичні пріоритети. МЗС Чехії також щороку формує орієнтири на основі цілей і стратегічного бачення та відповідно до згаданої Концепції.

### Перспективи формату «16+1»

Останній саміт «16+1» відбувся у листопаді 2015 р. у м. Сучжоу (Китай, провінція Цзянсу). На цій зустрічі вперше було запропоновано план-стратегію на 5 років (до 2020 р.) і різноманітні тематичні програми реалізації на 2016 р., які охоплюють транспорт, економічну і фінансову співпрацю, сільське та лісове господарство, водні ресурси, наукове співробітництво, співпрацю на міжрегіональному рівні, міжлюдські контакти і культурну взаємодію.

Виконуючи завдання зі збільшення товарообігу з країнами ЄС та маючи за мету до 2020 р. збільшити цей показник до рівня 1 трлн дол. США, Китай запропонував країнам ЦСЄ інвестиційні інфраструктурні проекти щодо розбудови мережі портів, логістичних центрів, магістралей, залізниць, створення промислових кластерів тощо. За п'ять років у кожній країні, яка є учасницею формату взаємодії «16+1», мають сформуватися економічні та технологічні (промислові) зони з подальшим просуванням товарних груп на європейські ринки.

Китай як «двигун» цього формату співробітництва сформулював його межі, механізми та зміст у вигляді «1+6» (одна мета і 6 основних напрямів) з прагненням розвитку у форматі взаємодії «16+1», а також плани щодо підтримки кредитування інвестиційних програм у країнах регіону. Саме про це говорив у своєму виступі Голова Держради КНР Лі Кецянь [14] та йдеться в прийнятих за підсумками саміту документах: Сучжоуських керівних принципах із налагодження співпраці між КНР і країнами ЦСЄ [15] і Середньостроковому порядку денному співробітництва між Китаєм та країнами ЦСЄ [16].

Метою саміту було сприяння формуванню порядку денного співробітництва між КНР і країнами Центральної та Східної Європи на найближчу п'ятирічку з подальшою перспективою, яка передбачає шість основних напрямів.

1. Реалізація «дорожньої карти» поглиблення кооперації. Досягнуто домовленостей, що КНР та ЄС поєднують ініціативу китайського «поясу і шляху» з планом розвитку ЄС, інвест-планом Голови Єврокомісії Ж. К. Юнкера (*the Juncker Plan*), планом співпраці у форматі «16+1» з планом співробітництва КНР–ЄС.
2. Об'єднання різних планів в одну концепцію взаємодії.
3. Створення нової платформи у виробничій сфері завдяки поєднанню логістичної галузі з виробничими кластерами.

4. Формування нових шляхів інвестування та розширення фінансової співпраці. Головна роль покладається на найбільший комерційний банк КНР – Торговельно-промисловий банк Китаю (ICBC, 中国工商银行), фінансову підтримку також будуть надавати Державний банк розвитку Китаю (CDB, 国家开发银行)<sup>5</sup> та інша державна фінансова установа – Ексім-банк Китаю (*The Export-Import Bank of China, 中國進出口銀行*)<sup>6</sup>.

5. Збільшення обсягів товарообігу, у тому числі завдяки нарощенню присутності товарів і продукції сільського господарства з країн ЦСЄ.

6. Китай прагне розвивати міжлюдські стосунки і поглиблювати взаємодію культур, освітній та науковий обмін, сприяти поживленню туризму, налагодженню діалогу представників експертного середовища, науковців-синологів. 2016 р. названо роком обмінів і культурної взаємодії у форматі «16+1».

Крім цього, учасники зустрічі узгодили спрощення митного контролю у торгівлі між Китаєм, Грецією, Македонією, Сербією та Угорщиною на основі пілотного проекту «Китай – ЄС: розумні і безпечні торговельні шляхи» (*China-EU Smart and Secure Trade Lanes, SSTL*) [17] та відповідно до «Белградського плану» 2014 р. домовилися про щоквартальні зустрічі Секретаріату та дипломатів країн ЦСЄ, акредитованих у Пекіні. У межах «поєсу і шляху» глави урядів підтримали розвиток швидкісного залізничного сполучення від грецького порту Пірей до Будапешта (в перспективі може бути продовжено до Скоп'є та Афін), а китайська сторона запропонувала модернізацію балтійських, адриатичних та чорноморських портів в обмін на преференційні права китайських компаній.

<sup>5</sup> Державний банк розвитку Китаю – це фінансова установа, що перебуває у власності уряду КНР та зосереджує свою діяльність на розвитку міжнародного бізнесу, а також є одним із провідних китайських банків у галузі міжнародного фінансування та інвестицій.

<sup>6</sup> Про масштаби участі Ексімбанку Китаю йдеться у повідомленні на офіційній веб-сторінці установи, зокрема зазначається, що «банк профінансував понад 1000 проектів у 49 країнах, розташованих уздовж Шовкового шляху, що охоплюють транспорт, електроенергетику, видобуток корисних копалин, телекомунікації, промислові парки, видавши кредити до кінця 2015 р. на суму 520 млрд юанів (близько 80 млрд дол. США)». Більше про це див.: 发挥政策性金融作用 支持「一带一路」建设 14.01.2016 [Fahui zhengce jinrong zuoyong zhichi «yi dai yi lu» jianshe. Надання сприяння політиці фінансової підтримки з розбудови «Одного поясу, одного шляху»] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.eximbank.gov.cn/tm/Newlist/index\\_343\\_27977.html](http://www.eximbank.gov.cn/tm/Newlist/index_343_27977.html)

П'ятий саміт глав урядів КНР і країн ЦСЄ відбудеться цього року у Латвії. Щорічні зустрічі у форматі «16+1» відбувалися відповідно:

Перша зустріч, 2012	Варшава, Польща
Друга зустріч, 2013	Бухарест, Румунія
Третя зустріч, 2014	Белград, Сербія
Четверта зустріч, 2015	Сучжоу, КНР
П'ята зустріч, 2016	Рига, Латвія

Представники Євросоюзу, Австрії, Греції та Європейського банку реконструкції та розвитку були присутні в якості спостерігачів під час Четвертої зустрічі Китаю та країн Центральної і Східної Європи у форматі «16+1». Резонанс саміту був настільки значним, що Австрія та Греція висловили готовність стати спостерігачами в існуючому форматі «16+1».

За багатьма параметрами і низкою паралелей можна констатувати у форматі «16+1» використання тотожних механізмів і осучасненого формату колишньої Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) – міжурядової організації країн соціалістичного табору, яка проіснувала з 1949 по 1991 р. Існує лише одна, але суттєва відмінність: хоча центр прийняття рішень і координації стратегічних рішень перемістився до Пекіну, участь у форматі «16+1» з боку країн ЦСЄ є абсолютно добровільною, а рішення щодо суверенних державних інтересів ухвалюються урядами країн ЦСЄ. До того ж формат «16+1» є вільним від політико-безпекових обмежень, на відміну від РЕВ, за якою завжди проглядався Варшавський договір.

Безперечно, функціонування формату за участю 17 країн не може не мати певних ускладнень. Перші результати реалізації нового формату виявили певні проблеми:

- значна неоднорідність економік країн регіону;
- нормативно-юридичні труднощі, пов'язані із законодавством ЄС;
- недостатня кваліфікація китайських компаній;
- асиметрія економічних потреб сторін;
- певна неготовність країн ЦСЄ до посилення співпраці з Китаєм.

Є певні проблеми з координуванням політики країн ЦСЄ щодо КНР. Це, можливо, пов'язано з відсутністю визнаного лідера серед країн ЦСЄ. На таку роль пропонувала себе Польща, але частина країн регіону з цим не погодилася, натомість було погоджено рівність відносин.



Існує певна критика зазначеного формату з боку «старих» країн ЄС, передусім Німеччини [18]. Пекіну закидають спроби розколоти Євросоюз та створити прокитайське лобі в межах ЄС. Разом з тим Пекін наголошує, що співробітництво у форматі «16+1» доповнює білатеральні відносини кожної з країн ЦСЄ та підсилює стратегічне партнерство Китаю і ЄС, що закріплено у плані дій «Китай – ЄС 2020» та сприяє двостороннім відносинам.

Подальший розвиток формату «16+1» залежатиме від ситуації в євросоні та розвитку відносин ЄС і КНР. На думку китайських аналітиків, формат «16+1» є найперспективнішим для реалізації проекту «поясу і шляху» та для здійснення великих інфраструктурних проєктів у Європі. Китайською стороною запропоновано європейським партнерам перейти до більш конкретного співробітництва і створити з цією метою спеціальну платформу взаємодії. Пропонується укладати угоди на місцевому рівні, розширювати співробітництво на рівні середнього та малого бізнесу.

У цьому аспекті формат «16+1» безпосередньо стосується України, якій варто приєднатися до китайської ініціативи як європейській країні, асоційованій з Європейським Союзом. Китай не мав жодних застережень щодо Угоди про асоціацію України з ЄС, неодноразово декларував своє сприйняття України як «важливої країни в Європі» та наголошував на важливості приєднання України до нового Шовкового шляху. До того ж рівень розвитку країн ЦСЄ значно ближчий до українського порівняно з економікою «старої» Європи.

З огляду на розвиненість експортно-імпорتنих зв'язків між Китаєм та країнами Європи і значне зменшення обсягів співробітництва України з Росією цей напрям є особливо пріоритетним з погляду торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва.

### Висновки

Підсумовуючи дослідження проблем, пов'язаних із практичними кроками щодо взаємодії КНР з країнами ЦСЄ у форматі «16+1», вважаємо за необхідне узагальнити та сформулювати основні висновки.

1. Співробітництво Китаю з країнами ЦСЄ у форматі «16+1» є довгостроковою стратегією з відповідною програмою дій, що вже закріплено в низці політичних документів. Зростання китайської економіки, незважаючи на поточну фондову кризу, триватиме. Роль і вага Китаю у світі загалом та у взаєминах з Європою посилюватиметься. Зростатиме і вплив Китаю у ЦСЄ.

2. Україна має високий рівень відносин стратегічного партнерства з Китаєм, який наразі не реалізується на практиці. На сучасному етапі розвиток українсько-китайських взаємин гальмується зокрема й через те, що Китай усе ще вважає Україну частиною пострадянського простору (попри власні декларації щодо «європейськості» України).

3. Країни ЦСЄ прагнуть скористатися значними інвестиційними та економічними можливостями Китаю. Утім, поки що торговельно-економічне співробітництво цих країн з КНР перебуває на початковому етапі. Наразі показовим є постійне зростання обсягів китайського експорту високотехнологічної продукції до країн ЦСЄ.

4. Україна має багато спільного з країнами ЦСЄ, а після підписання Угоди про асоціацію з ЄС має всі підстави посилити свою взаємодію з цими країнами, використовуючи різні формати («Вишеградська четвірка + 1», трикутник «Україна – Польща – Литва, ОЧЕС та ін.). Проте саме приєднання **України до формату «16+1» та перетворення його на «17+1» має суттєві переваги як з погляду активізації взаємодії з Китаєм, так і щодо реалізації європейського вектора свого розвитку.** Процес приєднання України до формату «16+1» доцільно поєднати з впровадженням зони вільної торгівлі з ЄС.

5. Нині формується спільний підхід країн ЦСЄ до питань співробітництва з Китаєм. Але це тільки початок процесу, тому є можливості для коригування підходів, простір для дипломатичного маневру, що є вкрай важливим для України. Передбачене широке коло заходів щодо активізації взаємодії сторін створює додаткові можливості для України в питаннях реалізації інфраструктурних проєктів, транспортного сполучення, модернізації підприємств, фінансових розрахунків, торгівлі.

6. Головною перешкодою на шляху збільшення обсягів китайських інвестицій до країн ЦСЄ є наявна в цих країнах нормативно-правова система (переважно законодавство ЄС). Таким чином, у форматі «17+1» для України виникають додаткові можливості щодо спільних з країнами ЦСЄ зусиль задля вирішення питань регламентації функціонування зони вільної торгівлі України з ЄС.

7. Важливість людських стосунків та культурних зв'язків під час встановлення ділових контактів, характерна як для України, так і для країн ЦСЄ, повністю збігається з китайськими підходами та суттєво відрізняється від західної корпоративної культури. Це значною мірою сприяє взаємній довірі та співпраці.

8. Польша як найбільший економічний партнер КНР у ЦСЄ є водночас і прикладом для України, і додатковим помічником щодо пошуку Україною ефективного використання формату «17+1».

9. Про завершеність мозаїчного полотна співпраці Китаю з країнами Центральної та Східної Європи можна говорити лише після приєднання України до існуючого формату взаємодії. Відновлення активного українсько-китайського діалогу у форматі «17+1» назавжди закріє питання геополітичної приналежності України та значно посилить суб'єктність Української держави в сучасних міжнародних умовах.

## Список використаних джерел

1. Ярошенко Є. Місце України в глобальних стратегіях Китаю. Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015 / Є. Ярошенко, В. Перебийніс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/china\\_mesto\\_s.pdf](http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/china_mesto_s.pdf)
2. Китаю просто нечего захищати в Україні, – Антон Зацепин // Апостроф. – 2015. – 3 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/article/business/2015-12-03/kitayu-prosto-nechego-zaschischat-v-ukraine---anton-zatsepin/2688>
3. Kaczmarek Marcin. The New Silk Road : a versatile instrument in China's policy / Marcin Kaczmarek // OSW. Centre for Eastern Studies. – 2015. – Number 161, February, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-02-10/new-silk-road-a-versatile-instrument-chinas-policy> ; Jakubowski Jakub. China's foreign direct investments within the '16+1' cooperation formula : strategy, institutions, results / Jakub Jakubowski // OSW. Centre for Eastern Studies. – 2015. – Number 191, November [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-12-03/chinas-foreign-direct-investments-within-161-cooperation> ; Kaczmarek Marcin. Jakub Jakubowski Joanna Hyndle-Hussein. The China/Central and Eastern Europe summit : a new vision of cooperation, old instruments / Marcin Kaczmarek // OSW. Centre for Eastern Studies. Analyses. – 2015, December [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-12-02/china/central-and-eastern-europe-summit-a-new-vision-cooperation-old> ; Tuszyński Rafał. Polish Perspectives on CEE-China 16+1 Cooperation : the unexpected Ukrainian factor / Rafał Tuszyński // Europolity. – 2015. – Vol. 9, no. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europolity.eu/2015-vol-9-no-1/> ; Szczudlik-Tatar Justyna. China and the CEE Look for New Development Opportunities / Justyna Szczudlik-Tatar // Polish Institute of International Affairs. – 2014. – No. 134 (729), 12 December [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.pism.pl/files/?id\\_plik=18852](http://www.pism.pl/files/?id_plik=18852) ; Szczudlik-Tatar Justyna. «One Belt, One Road» : Mapping China's New Diplomatic Strategy / Justyna Szczudlik-Tatar // Polish Institute of International Affairs. – 2015. – No. 67 (799), 2 July [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.pism.pl/files/?id\\_plik=20062](http://www.pism.pl/files/?id_plik=20062) ; Mapping Europe-China Relations A Bottom-Up Approach. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC) / Edited by Mikko Huotari, Miguel Otero-Iglesias, John Seaman and Alice Ekman. – 2015. – October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merics.org/en/merics-analysis/merics-reports/mapping-europe-china-relations.html> ; Richard Q. Turcsbnyi. China and the Visegrad countries : Policies, goals and discrepancies / Richard Q. Turcsbnyi. – 2014. – October 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.nottingham.ac.uk/chinapolicyinstitute/2014/10/06/china-and-the-visegrad-countries-policies-goals-and-discrepancies/>
4. Zuokui Liu. Central and Eastern Europe in Building the Silk Road Economic Belt / Liu Zuokui ; Working Paper Series on European Studies Institute of European Studies Chinese Academy of Social Sciences. – 2014. – Vol. 8, No. 3.
5. Zuokui Liu. Promote the ASEM to play a active role in the building of the Silk Road Economic Belt / Liu Zuokui // European Reference, edited by the Institute of European Studies and Chinese Association for European Studies. – 2014. – No. 5.
6. 鞠维伟:《运用》丝绸之路经济带》发展中国与中东欧国家关系的意义、措施和条件》,《当代世界》2014年第4期 [Ju Weiwei Ju. Yunyong «Sichouzhilu jingji dai» fa zhan Zhongguo yu Zhongdong ou guojia guanxi de yiyi, cuoshi he tiaojian / Ju Weiwei // Dangdai shijie. – №4, 2014. – № 4. Вейвей Цзю. Розвиток стосунків КНР з країнами Центральної і Східної Європи шляхом використання «Економічного поясу Шовкового шляху» : заходи та умови / Цзю Вейвей // Сучасний світ. – 2014. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://intl.cssn.cn/gj/gj\\_wmdh/gj\\_kwhyj/201404/t20140426\\_1126132.shtml](http://intl.cssn.cn/gj/gj_wmdh/gj_kwhyj/201404/t20140426_1126132.shtml)
7. Совместное строительство «Экономического пояса Шелкового пути» (Выступление в Университете им. Н. Назарбаева, 7 сентября 2013 года) // Си Цзиньпин. О государственном управлении. – Пекин : Изд-во литературы на иностранных языках, 2014.
8. 推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动, (Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road) // Сайт Міністерства закордонних справ КНР. – 2015. – 28 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.mfa.gov.cn/mfa\\_chn/zyxw\\_602251/t1249574.shtml](http://www.mfa.gov.cn/mfa_chn/zyxw_602251/t1249574.shtml)
9. 'One belt, one road' initiative will define China's role as a world leader // South China Morning Post. – 2015. – April 02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/1753773/one-belt-one-road-initiative-will-define-chinas-role-world>

10. *China's Twelve Measures for Promoting Friendly Cooperation with Central and Eastern European Countries* // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. – 2012. – 26.04 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.fmprc.gov.cn/mfa\\_eng/topics\\_665678/wjbispg\\_665714/t928567.shtml](http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/wjbispg_665714/t928567.shtml)
11. 读懂 «一带一路»/ 厉以宁等著 : 智石经济研究院编著. – 北京 : 中信出版集团, 2015. 332页. [*Dudong* «Yi dai yi lu» / Li Yining deng zhu : Zhishi jingji yanjiu yuan bianzhu Beijing : Zhongxin chuban jituan, 2015. *Розуміючи «Один пояс, один шлях»* / За ред. Лі Інін : Ін-т дослідження економіки «Чжиши». – Пекін : Вид-во корпорації Чжунсінь, 2015. – 332 с.]
12. *Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries*. – 2015. – 24.04. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.china-ceec.org/1/2015/04/24/41s5961.htm>
13. *China and Poland to sign 'One Belt, One Road' cooperation agreement*. *Global Times*. – 2015. – 17 June. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globaltimes.cn/content/927483.shtml>
14. *Full text of Chinese Premier Li Keqiang's remarks at the Fourth Summit of China and Central and Eastern European Countries*. *Chinadaily*. – 2015. – November 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.chinadaily.com.cn/world/201511attendsASEAN/2015-11/25/content\\_22518611.htm](http://www.chinadaily.com.cn/world/201511attendsASEAN/2015-11/25/content_22518611.htm)
15. 《中国 – 中东欧国家合作苏州纲要》 [*Zhongguo-Zhongdong ou guojia hezuo Suzhou gangyao*. The Suzhou Guidelines for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries. *Сучжоуський план співпраці між КНР і країнами Центральної і Східної Європи*] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/t1317977.shtml>
16. 《中国 – 中东欧国家合作中期规划》 [*Zhongguo-Zhongdong ou guojia hezuo zhongqi guihua*. *Medium-term Plan for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries*. *План співробітництва КНР – країни Центральної і Східної Європи на середньострокову перспективу*] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.cn/web/zyxw/t1317976.shtml>
17. *Ensuring Smooth and Safe Trade between the EU and China. Strategic Framework for Customs Cooperation 2014-2017* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ec.europa.eu/taxation\\_customs/resources/documents/customs/policy\\_issues/international\\_customs\\_agreements/china/strategic\\_framework.pdf](http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/customs/policy_issues/international_customs_agreements/china/strategic_framework.pdf)
18. *Nadine Godehardt*. *No End of History A Chinese Alternative Concept of International Order?* / Nadine Godehardt // SWP Research Paper Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. – 2016. – January [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research\\_papers/2016RP02\\_gdh.pdf](http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2016RP02_gdh.pdf)